

मुक्तामाला

लेखक

लक्ष्मण मोरेश्वरशास्त्री हळबे

समन्वय प्रकाशन, कोल्हापूर

प्रमुख वितरक

अजब डिस्ट्रिब्युटर्स

६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,

शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.

ajabpublications@gmail.com

मुक्तामाला / लक्ष्मणशास्त्री हळबे

© सुरक्षित

प्रकाशक

समन्वय प्रकाशन

६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,
शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.

riyapublications@gmail.com

प्रमुख वितरक

अजब डिस्ट्रिब्युटर्स

६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,
शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.

ajabpublications@gmail.com

अक्षरजुळणी

श्री. देवार्डेकर

मुखपृष्ठ

चित्रमित्र पब्लिसिटी, कोल्हापूर.

मुद्रक

ऋग्वेद प्रिंटर्स, पुणे.

आवृत्ती

सप्टेंबर, २०१३

किंमत

₹ १५०/-

लक्ष्मणशास्त्री हळबे यांचे चरित्र

महाराष्ट्रातील पहिले स्वतंत्र कादंबरीकार व अद्भुतरम्य कादंबऱ्यांचे अध्वर्यु लक्ष्मण मोरेश्वरशास्त्री हळबे हे गेल्या शतकांत होऊन गेले. मराठी भाषेतली पहिली स्वतंत्र कादंबरी त्यांनी शंभर वर्षांपूर्वी लिहिली व पंचावन्न वर्षांपूर्वी त्यांचे देहावसान झाले. वे. शा. सं लक्ष्मणशास्त्री हळबे हे मूळचे वाईचे. त्यांचा जन्म इ.स. १८३१ साली झाला. वाईच्या गंगापुर्वीत पंचायतनाच्या देवळाजवळ त्यांचा परवापर्यंत घरटा होता. त्यांचे घराने वैदिक व वडील शास्त्री यामुळे घराण्याच्या पठडीप्रमाणे त्यांचे संस्कृतचे अध्ययन झाले. ते वेदशास्त्रसंपन्न होत, पण ते स्वतःच्या नांवाला शास्त्री ही पदवी जोडीत नसत. इतर लोक मात्र त्यांना लक्ष्मणशास्त्री म्हणू लागले आणि तेच त्यांचे नांव पुढे कायम झाले.

वाईचे अध्ययन संपल्यावर ते मुंबईस गेले. ते पदवीधर नव्हते तरी शास्त्रीपंडिताला शोभेशी विद्वत्ता गांठीशी असल्यामुळे मुंबईतल्या अनेक संस्थांशी त्यांचा संबंध आला. मुंबईतील 'इंदुप्रकाश' वृत्तपत्राशी व ते वृत्तपत्र प्रसिद्ध करणाऱ्या 'इंदुविजय' कंपनीशी त्यांचा बराच निकटचा संबंध होता. या पत्राच्या प्रारंभीच्या व्यवस्थापक वर्गात ते होते.

मुंबईत १८४९ साली दादोबा पांडुरंग प्रभृतींनी स्थापन केलेल्या 'परमहंस मंडळी'चे ते आस्थेवाईक सभासद होते. जातिभेद नष्ट करण्यासाठी

व सामाजिक सुधारणांचा पुरस्कार करण्यासाठी ही 'परमहंस सभा' काढण्यात आली होती. या परमहंस मंडळीची मुख्य मते अशी होती की, जातिभेद मानू नये, विधवांच्या पुनर्विवाहाविषयी संमति असावी व मूर्तिपूजा करू नये. दादोबा पांडुरंग हे या मंडळीचे आद्यप्रवर्तक होते व आत्माराम पांडुरंग, बाबा पद्मनजी, सखारामशास्त्री, रा. गो. भांडारकर हे प्रारंभीचे सभासद होते. बाबा पद्मनजींनी आपल्या 'अरुणोदय' नांवाच्या आत्मचरित्रांत या मंडळीविषयी पुढील माहिती दिली आहे :- "मंडळीच्या सभा गुप्त रीतीने भरत. सभेच्या आरंभी व शेवटी मराठीत प्रार्थना वाचीत. मंडळीची वृद्धि करण्याचे कामी कित्येक गृहस्थ फार आवेशी असत. त्यांत भिकोबादादा, लक्ष्मणशास्त्री हळबे, बाळ भास्कर शिंदे, मोरोबा विनोबा इत्यादि मोठी आस्थेवाईक होती." या परमहंस मंडळीतूनच पुढे प्रार्थनासमाज निघाला. लक्ष्मणशास्त्री हळबे अशा प्रकारे सुधारकी विचारांचे असल्यामुळे पुनर्विवाहितांच्या पंक्तीला ते मुद्दाम बसत. तत्कालीन सुधारक वामनराव कोल्हटकर यांच्याशी त्यांचा फार सलोख्याचा संबंध होता. खुद्द वाईस असतांना कोल्हटकरांना आपल्या शेजारी आपल्या पंक्तीत बसवीत असत. त्यांनी आपल्या 'रत्नप्रभा' कादंबरीत पुनर्विवाहाचा पुरस्कार केलेला आहे. ते जरी अशा प्रकारे सुधारकी मतांचे होते तरी त्यांची वृत्ति धार्मिक होती. आळंदीचे नृसिंहसरस्वती यांना ते आपले गुरू मानीत व आयुष्याच्या अखेरीस दररोज गुरुचरित्र वाचल्याशिवाय भोजन करीत नसत.

लक्ष्मणशास्त्री हळबे यांचा जसा 'इंदुप्रकाश' वृत्तपत्राशी संबंध होता त्याप्रमाणे 'चंद्रिका' व 'ज्ञानप्रसारक' या मासिकांशी लेखक या नात्याचा संबंध होता. 'चंद्रिका' मासिकाचे तर ते संस्थापकच होते. १८५६ साली ते 'चंद्रिका' मासिक चालवीत होते व या मासिकांत त्यांच्या 'रत्नप्रभा' कादंबरीची काही प्रकरणे प्रसिद्ध झाली होती. 'ज्ञानप्रसारकांत' त्यांच्या काही कविताहि प्रसिद्ध झाल्या होत्या.

लक्ष्मणशास्त्री हळबे यांची पहिली कादंबरी 'मुक्तामाला' इ. स. १८६१ साली प्रसिद्ध झाली. त्या वेळी त्यांचे वय ३०-३१ वर्षांचे असावे. त्यांची दुसरी कादंबरी 'रत्नप्रभा' त्यानंतर ५ वर्षांनी म्हणजे इ. स. १८६६ साली

इंदुप्रकाश छापखान्यात छापून प्रसिद्ध झाली होती. ही दुसरी कादंबरी त्यांनी 'अक्कलकोट संस्थानचे रीजंट ऑनरेबल माधवराव विठ्ठल उर्फ दादासाहेब विंचूरकर, उमदे तुलमुल्क बहादुर फर्स्ट क्लास सरदार, डेप्युटी मॅजिस्ट्रेट फुलपॉवर जि. अहमदनगर व खानदेश यांचे स्तुत्यर्ह विचार व लोककल्याणेच्छा जाणून त्यांस परमोत्साहाने आदरपूर्वक' नजर केली होती.

लक्ष्मणशास्त्री हळबे यांच्या 'मुक्तामाला' व 'रत्नप्रभा' या कादंबऱ्या तत्कालीन वाचकवर्गात प्रिय झाल्या व बड्या लोकांत त्यांची चहा होऊ लागली. खंडेराव गायकवाडांसारखे बडोद्याचे संस्थानिक त्यांच्या अद्भुतरम्य कादंबऱ्यांवर लुब्ध झाले व त्यांनी वे. शा. सं. लक्ष्मणशास्त्री यांना वर्षासन चालू केले. खंडेरावांनी संखेडा तालुक्यांत हरेश्वर उर्फ सुवाचारी गांवाचा त्यांना इस्तावा दिला होता. हळबे यांचे इंदुप्रकाशांतील सहकारी केशवशास्त्री गाडगीळ हेहि लक्ष्मणशास्त्र्यांप्रमाणे गायकवाडांचे इस्तावेदार होते. त्यांनाहि वर्षासन मिळाले होते.

हळबे यांची 'मुक्तामाला' ही पहिली कादंबरी पुस्तक रूपाने जरी प्रथम प्रसिद्ध झाली असली तरी त्यांची दुसरी कादंबरी 'रत्नप्रभा' मुक्तामालेच्या प्रसिद्धीपूर्वी निदान पाच वर्षे तरी लिहून झाली होती, पण मुक्तामालेनंतर पांच वर्षांनी प्रकाशांत आली. त्या वेळी तिच्यांत मुळापेक्षां पुष्कळच फेरफार करण्यांत आला होता. ही कादंबरी प्रसिद्ध करण्याचें लेखकानें जे कारण लिहिले आहे तें असें : "मुक्तामाला हा ग्रंथ प्रसिद्धीस आणल्यावर त्यास सरकारने, लोकांनी चांगला आश्रय दिला. हें पाहून दुसरा तशाच पद्धतीचा ग्रंथ तयार करण्याविषयी उत्तेजन आलें." या कादंबरीच्या प्रारंभी शिळा छापानें एक कथा चित्र घालण्यांत आलें होते.

हळबे यांच्या कादंबऱ्यांनी वाचकांस अद्भुताची इतकी गोडी लागली की त्यांच्या धर्तीवर आणि त्यांच्या अनुकरणानें "मंजुघोषा" सारख्या अद्भुतरम्य कादंबऱ्यांची निपज होऊ लागली. त्यांनी मुक्तामाला ही कादंबरी का लिहिली याचा खुलासा त्यांनी प्रथमावृत्तीच्या प्रस्तावनेत पुढीलप्रमाणे केला आहे. "आमच्या लोकांस स्वभाषेतील पुस्तके वगैरे वाचण्याची गोडी लागावी हा हेतूनें यथामती हा ग्रंथ तयार केला आहे." ते पुढें लिहितात,

“ईश्वरी नियमास अनुसरून जे लोक नीतीने वागतात, त्यांस किती संकटे प्राप्त झालीं तरी, तीं सर्व दूर होऊन त्यांस शेवटीं सुखच होतें, ही गोष्ट स्पष्टपणे ध्यानांत येण्याकरितां हा एक इतिहास लिहितों. यावरून लोकांना वरील सिद्धान्ताविषयीं खात्री होऊन ते आपली वाईट वर्तणूक असल्यास, ती नीट करण्याविषयी झटूं लागतील असें वाटतें.’

हळबे यांच्या हयातींत त्यांच्या मुक्तामाला कादंबरीच्या सहा आवृत्त्या प्रसिद्ध झाल्या. त्यांची दुसरी कादंबरी ‘रत्नप्रभा’ हिला मात्र तितकी लोकप्रियता लाभली नाही. तिची पहिली आवृत्ति १८६६ मध्ये निघाली व दुसरी १८७८ मध्ये प्रसिद्ध झाली. त्यानंतर मात्र रत्नप्रभा तिसऱ्यांदा प्रकाशांत आली नाही. वास्तविक ती मुक्तामालेची सख्खी बहीण आहे. दोघींचा तोंडावळा अगदीं एक आहे आणि दोघींचे अंतरंग-बहिरंग अगदीं सारखे आहे त्यामुळेच कदाचित् थोरल्या बहिणींपुढे ती फिकी पडली असेल.

लक्ष्मणशास्त्री हळबे यांची कौटुंबिक माहिती फारशी उपलब्ध नाही, पण त्यांचे पौत्र आज हयात आहेत. लक्ष्मणशास्त्री १९०५ सालीं वयाच्या ७४ व्या वर्षी मृत्यु पावले.

अनुक्रमणिका

भाग पहिला

पृ. १३

ऋतुवर्णन. भद्रसेन राजाचा ज्येष्ठ पुत्र भयानक ह्याचें वर्णन. तो गादीवर येतांच त्याच्या दुष्ट मंत्र्यांची योजना. त्याची दुष्ट कारकीर्द. दुय्यम प्रधान धनशंकर ह्याचें वर्णन. भयानकाच्या मंत्र्यांची पैसा उभारण्याविषयीं निरनिराळीं मतें.

भाग दुसरा

पृ. १९

ऋतुवर्णन. धनशंकराचा सासरा शांतवर्मा ह्याचें इरावती नामक नगरींत मुक्तामालेच्या गर्भाधान संस्काराचा समारंभ. शांतवर्मा, शुक्लाक्ष आणि सोमदत्त ह्यांचा परस्परसंबंध. भयानक राजाची जुलमी कारकीर्द व तिजमुळें माजी कारभारी व सरदार ह्यांखेरीज जहागीरदार ह्यांचे गुप्त विचार. राजाचें शिकारीस गमन.

भाग तिसरा

पृ. २७

माजी कारभारी वगैरे लोकांचा, राजा शिकारीहून परत येत असतां त्यास पकडण्याचा बेत. शुक्लाक्ष हजार स्वारानिशीं राजास मदत गेल्यामुळें बंडवाल्यांचा मोड. बंडांतील बंदिवानांची चौकशी त्यांस शिक्षा. आपणांस चुलत्याची सर्व संपत्ति व जहागीर मिळावी म्हणून त्याचा जावई धनशंकर व कन्या मुक्तामाला ह्यांस ठार मारण्याविषयीं शुक्लाक्षाचें कारस्थान. धनशंकरास जन्मठेपेची शिक्षा.

भाग चवथा

पृ. ४१

इरावती येथील वट-सावित्रीचा समारंभ. शुक्लाक्षाचें शांतवर्मा ह्यास पत्र. मुक्तामालेचा पति बंदिवासांत पडल्यामुळें शोक. धनशंकराचे बंदातील हाल व शोक. राजाच्या जुलमी क्रमाची वृद्धि व बंडवाल्यांच्या कटाची बढती. शुक्लाक्षाची मुक्तामालेस मारण्याकरिता पंचाक्षरी बाबांची योजना. मुक्तामालेचे, पतीस बंदांत जाऊन भेटण्याचा मंत्रसिद्ध करून घेण्याकरितां घरांतून बाहेर पडून गुहेत गुंतून पडणें. शुक्लाक्षानें धनशंकरास बुडवून ठार मारल्याचें वर्णन. मुक्तामालेचा थांग नसल्यामुळें शांतवर्मा व सोमदत्त ह्यांचा शोक. सोमदत्ताचें तिच्या शोधाकरितां निघून जाणें.

भाग पांचवा

पृ. ५८

पंचाक्षरी बाबांचे कपट. मुक्तामालेस मारण्याकरितां शुक्लाक्षाचें गुहेकडे जाणें. मुक्तामालेस रात्रौ रानांत शुक्लाक्ष धरीत असतां त्यास लाथ मारून गुलालसिंगाचें सोडविणें. पठाणाचा पोषाख करून मुक्तामाला व गुलालसिंग ही उभयतां स्वार होऊन उज्जनीकडे जातात. शुक्लाक्ष व शांतवर्मा ह्यांची भेट. शांतवर्मा ह्यांबरोबर आपणहि झाल्या गोष्टीचा खेद दाखवून मुक्तामालेच्या शोधाच्या मिषानें त्याचें बाहेर पडणें.

भाग सहावा

पृ. ७७

गुलालसिंग व मुक्तामाला ह्यांस पकडून तुरुंगात टाकण्याचा प्रकार. मुक्तामाला तुरुंगांत पडते. मुक्तामाला व बादशहाची कन्या यांचा परस्परान्वर प्रेमा. शुक्लाक्ष व बादशहा यांस फसवून मुक्तामालेचें तुरुंगातून पळून जाणें. बादशहानें मुक्तामालेस (पठाणास) पकडण्याविषयीं स्वार पाठविल्याचा प्रकार. मुक्तामाला न सांपडल्यामुळें स्वारांचे परत येणें.

भाग सातवा

पृ. ८८

मुक्तामालेस उज्जनीत पुत्र होणें. तेथील मामलेदार भद्राक्ष त्याची मुक्तामालेवरील पापवासना. त्याचे त्रासाने ती बाहेर पडली असतां रस्त्यांत सोमदत्ताची व तिची भेट. ती पुनः भद्राक्षाचे हातीं सांपडून तिची दुःखदायक स्थिती. शांतवर्मा ह्याचें तीर्थयात्रेस जाणें. शुक्लाक्ष व भद्राक्ष ह्यांचा संगम. सोमदत्ताचा बंदिखान्यांत वास. मुक्तामालेच्या मुलाची व तिची ताडातोड. शुक्लाक्षाची अघोर कल्पना. मुक्तामालेस पेटींत घालून पुरणें व तिच्या मुलास डोहांत बुडविणें. शुक्लाक्ष कृतकृत्य होत्साता त्याचें उज्जनीतून निघणें.

भाग आठवा

पृ. ११०

सोमदत्ताची बंदांतून सुटका. त्याचें जिवावरील संकट. शुक्लाक्षाचें इरावतीवरून राजधानींत येणे. मुक्तामालेच्या बालकाचें गुलाबसिंगाचे बहिणीस सांपडणे. थोड्या चमत्कारिक प्रकारानें सोमदत्ताची व मुक्तामालेची भेट.

भाग नववा

पृ. १२८

मुक्तामाला क्षिप्रा नदीचे बेटांत येऊन पडण्याचें कारण. सोमदत्ताचा दुःखदायक इतिहास. उभयतांची तेथून सुटका. फार दुःख भोगून त्यांची व शांतवर्मा याची भेट. पतीच्या वर्तमानामुळें मुक्तामालेचा विलाप. मोठ्या विलक्षण प्रसंगी ह्यांची व धनशंकराची भेट. धनशंकराचा इतिहास. मुक्तामालेचा व तिच्या मुलाचा संगम. भयानक पदच्युत होऊन विशालाक्षाचें गादीवर येणे. धनशंकराची प्रधानाचे द्वारें राजाची भेट. सर्व अपराध्यांच्या चौकशीकरितां भव्य तयारी. सर्व हकीकतीविषयींचे सोमदत्ताचें संभाषण. अपराध्यांस शिक्षा.

भाग पहिला :

॥ श्लोक ॥

मंत्री तसेच नृप दुष्ट जगांत होती
नानापरी मग जनांप्रति पीडिताती ।
होती मदांध न सुचे सुविचार त्यांशी
नाना मिषें करुनि नागविति प्रजांशी ॥

पर्जन्यकाळ समाप्त होऊन हिवाळ्यास आरंभ झाला, म्हणजे पर्वतशिखरावरून प्रातःकाळी पाहिलें असतां पृथ्वीवरील फारच मनोरंजक चमत्कार दिसतो. तो असा कीं, निरनिराळ्या धान्यांची शेते, कांही फुललेली व कांही पिकास आलेलीं; आंबे, नारळी, पोफळी इत्यादिकांची बनें, बागा, रानें, ह्यांखेरीज मार्गाच्या दोहीं बाजूंस वृक्षांच्या रांगा इत्यादिकेंकरून जो पृथ्वीचा भाग आपल्या नजरेस येतो, तो सर्व गजबजून गेला आहे असें दिसतें, व त्यामुळें पृथ्वीवर चित्रविचित्र रंगांचा एक गालिचाच पसरला आहे कीं काय, असा भास होतो.

दोहीं थडींनी भरून चाललेल्या नदीचा नागमोडीसारखा पट्टा ह्याची तर फारच शोभा दिसते. कितीएक ठिकाणीं तलाव असतात. त्यांत अनेक प्रकारच्या रंगांची कमळें उमललेलीं असल्यामुळें ते दुसऱ्या सुशोभित